

ДОСВІД І ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ТА ЛОКАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ НА РОЗВИТОК ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПОВІТРЯНИХ СИЛ, УДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

УДК 355.43

В.І. Ткаченко, П.М. Масалітін, В.Г. Малюга, С.В. Лазебник

Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків

РОЗВИТОК ОПЕРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА І ТАКТИКИ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається розвиток вітчизняної теорії воєнного мистецтва напередодні і в роки Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: *воєнне мистецтво, оперативне мистецтво, тактика, Велика Вітчизняна війна, Друга світова війна, наступальна операція, оборонна операція.*

Історія питання

Воєнна наука, як система знань про воєнно-стратегічний характер війни, підготовку Збройних Сил і країни до війни і способи її ведення включає

- теорію воєнного мистецтва,
- теорію воєнного будівництва,
- теорію військового навчання і виховання,
- теорію воєнного економіки і тилу Збройних Сил.

Розвиток воєнного мистецтва, оперативного мистецтва, як його складової частини, відбувається під впливом чинників, основним з яких є розвиток озброєння і військової техніки Збройних Сил держави.

Воєнне мистецтво являє собою теорію і практику підготовки і ведення збройної боротьби на театрах воєнних дій у всіх сферах, включаючи і космічний простір.

Теорія воєнного мистецтва описує порядок:

- визначення можливого характеру війн між державами в сучасну епоху;
- вироблення принципів воєнного мистецтва;
- обґрунтування принципів воєнного будівництва і необхідного складу Збройних Сил, достатнього для відбиття агресії;
- визначення порядку стратегічного і оперативного розгортання Збройних Сил при появі ознак можливої агресії з боку інших держав;
- розробки теоретичних основ підготовки і ведення оборонних, контрнаступальних і наступальних операцій та інших форм воєнних дій;

– підготовки театру воєнних дій в оперативному відношенні;

– порядку переведення економіки країни на функціонування в умовах особливого періоду і підготовки населення до війни;

– визначення і обґрунтування принципів управління Збройними Силами в мирний і воєнний час.

З другої половини 20-х років ХХ сторіччя радянське воєнне мистецтво як єдине ціле почало підрозділятися на три складові частини: воєнну стратегію, оперативне мистецтво і тактику, які знаходяться в тісному діалектичному взаємозв'язку один з одним і досліджують питання воєнних дій на відповідних рівнях управління і масштабах.

Оперативне мистецтво, займаючи посереднє положення в ієрархії між воєнною стратегією і тактикою, є теорією і практикою підготовки і ведення загальновійськових (загальнофлотських), спільних і самостійних операцій і бойових дій об'єднаннями різних видів Збройних Сил, а також миротворчих і антитерористичних операцій.

Оперативне мистецтво впливає на стратегію результатами операцій, бойових дій, битв і ударів.

Сучасне оперативне мистецтво включає загальновійськове оперативне мистецтво, оперативне мистецтво видів Збройних Сил, сил територіальної оборони.

Загальновійськове оперативне мистецтво займається вивченням питань підготовки і ведення загальновійськових операцій.

Оперативне мистецтво видів Збройних Сил ґрунтується на загальних положеннях загально-військового оперативного мистецтва і описує закономірності застосування об'єднань виду збройних сил з урахуванням специфіки їх організації, технічного оснащення та бойових можливостей.

По відношенню до тактики оперативне мистецтво займає провідне положення, оскільки визначає завдання тактики і способи тактичних дій. Проте існує зворотний зв'язок і взаємний вплив між стратегією, оперативним мистецтвом і тактикою. Під впливом розвитку озброєння і військової техніки, вдосконалення організаційної структури військ, змін у способах застосування підрозділів, частин і з'єднань на полі бою, рівня навченості особового складу тактика сама ініціює зміни в оперативному мистецтві і воєнній стратегії. Так здійснюється взаємозв'язок між всіма галузями воєнного мистецтва.

В кінці 20-х початку 30-х років воєнне мистецтво в Радянському Союзі розвивалося, спираючись на досвід Першої Світової війни, з урахуванням розвитку озброєння і військової техніки в СРСР, державах Європи, Азії і Америки. Оснащення армії новими зразками озброєння і техніки обумовило необхідність перегляду деяких положень воєнного мистецтва. Ініціаторами цього процесу стали крупні військові начальники РККА: М.Н. Тухачевський («Питання сучасної стратегії», 1926 рік); В.К. Тріандафілов («Характер операцій сучасних армій», 1932 рік); І.Е. Уборевич, І.Е. Якір, А.І. Козік, Б.М. Шапошников («Мозок армії», 1935 рік) тощо. Книга В.К. Тріандафілова стала першою теоретичною працею, в якій оперативно-стратегічні проблеми освітлювались з урахуванням останніх досягнень воєнного мистецтва. Тоді було розпочато розробку теорії «глибокої операції».

Ця теорія пропонувала нові способи застосування військ, оснащених новітньою бойовою технікою.

Суть теорії «глибокої операції» полягала в можливості повного розгрому противника при одночасному придушенні його оборони на всю глибину. Окрім цього, в праці пропонувалася тактична теорія загальновійськового глибокого бою (переважно наступального).

Проте внаслідок недостатності часу ці і багато інших теоретичних розробок в області воєнного мистецтва не було введено в практику застосування військ до початку Великої Вітчизняної війни.

Основна частина

Напередодні Великої Вітчизняної війни, Німеччина збільшила свій військово-економічний потенціал (вийшла на перше місце в Європі) за рахунок використання як власних економічних і

людських ресурсів, так і ресурсів окупованих нею країн Європи.

Загальна чисельність збройних сил Німеччини до середини 1941 року склала більше 7,3 млн. чоловік. Збройні сили були повністю розгорнуті, підготовлені. Командний і особовий склад мав дворічний досвід ведення сучасної війни.

Для нападу на СРСР було виділено 190 німецьких дивізій і військ союзників (Італії, Іспанії, Угорщини, Румунії, Фінляндії). Створене угруповання нараховувало 5,5 млн. чоловік, близько 4300 танків, 47,2 тис. гармат і мінометів, 4980 бойових літаків, більше 190 бойових кораблів. Ці сили були зведені в три групи армій («Північ», «Центр» і «Південь»), розгорнуті на трьох стратегічних напрямках (Ленінградському, Московському і Київському). Резерв головного командування сухопутних військ складав 24 дивізії.

Війська прикордонних округів Радянського Союзу (Ленінградський, Західний, Київський, Одеський) мали 170 дивізій і 2 бригади, 2,68 млн. чоловік, 37,5 тис. гармат і мінометів (без 50-ти мм гармат), 1475 танків (КВ, Т-34), 1540 бойових літаків нового типу і значну кількість застарілих танків і літаків. Противник мав перевагу над радянськими військами на деяких напрямках в 3-4 рази.

Військово-Морський Флот мав в строю 276 кораблів основних класів, зокрема 212 підводних човнів.

З початком війни центральним органом управління країни став Державний Комітет Оборони (ГКО). Для стратегічного керівництва Збройними Силами була створена Ставка Верховного Головнокомандування (08.08.1941), робочим органом якої був Генеральний штаб РККА.

Влітку і восени 1941г. радянські війська на всіх напрямках проводили оборонні битви, вимотуючи супротивника і виснажуючи його ресурси. Противник був зупинений на підступах до Ленінграда. Головні ж події розвернулися на Московському напрямку.

Битва під Москвою стала однією з переломних подій Великої Вітчизняної війни. У цій битві противник був зупинений (оборонна операція 30.09 - 05.12.1941), розгромлений (наступальна операція 05.12.1941 - 20.04.1942) і відкинутий на 100-150 км.

У Московській битві виявилися полководницькі таланти воєначальників стратегічного і оперативного рівня: Командувача Західним фронтом генерала армії Жукова Г.К., Командувача 16 армією генерал-лейтенанта Рокоссовського К.К., заступника Командувача Можайської лінії оборони генерал-лейтенанта Говорова Л.А., командира танкової бригади Катюкова М.Е., Командувача ВПС Жигарева І.Ф.

Не дивлячись на перевагу противника в кількості і якості техніки і озброєння, успіх в цій бит-

ві був досягнутий шляхом правильного вибору і зосередження зусиль на головному напрямку та своєчасного введення в бій резервів. Для вирішення завдань по завоюванню панування в повітрі застосовувалась авіація Московської зони оборони, 6-го винищувального авіакорпусу ППО, двох авіагруп резерву Верховного Головнокомандувача, дальня бомбардувальна і фронтова авіація (всього до 1000 літаків). З метою завоювання панування в повітрі був завданий масований авіаційний удар по 20 аеродромам противника, в результаті якого була істотно знижена активність дій його авіації.

При цьому співвідношення радянських ВПС до німецько-фашистських було наступним:

- у оборонній операції – 1:2;
- у наступальній операції – 1,6:1.

Противник втратив близько 1600 літаків.

Таким чином, одним з внесків в розвиток радянського оперативного мистецтва можна рахувати застосування способу завоювання панування в повітрі, суть якого полягала в завданні масованих ударів по аеродромам базування авіації противника і знищення його літаків переважно на землі.

Перемога Червоної армії в Московській битві змусила німецько-фашистські війська перейти до оборони на всьому радянсько-німецькому фронті. У стратегічному аспекті фашистська Німеччина була поставлена перед необхідністю ведення важкої війни, до чого її економіка не була пристосована.

З метою відбиття наступу крупних угруповань противника, утримання важливих районів і створення умов для переходу в контрнаступ були проведені оборонні операції. Головною проблемою стратегічної оборони СРСР було забезпечення її стійкості. Стійкість оборони, перш за все, залежить від правильного прогнозу моменту, сили і напрямків ударів противника, а також своєчасного протиставлення ворогу на цих напрямках достатніх по силі угруповань своїх військ. Найбільш характерною рисою стратегічної оборони радянських військ була її активність, яка проявлялася в постійному нанесенні контрударів, в проведенні контрнаступальних операцій, перманентному впливу авіації на ворожі війська, а також у забезпеченні постійно наростаючої сили опору за рахунок безперервного маневру силами і засобами з глибини і з пасивних напрямків. Результатом високої активності такої стратегічної оборони було різке зниження темпів наступу противника.

Літом 1942 року німецько-фашистське командування зосередило основні зусилля на південному напрямку з метою виходу до нафтових районів Кавказу і районам Кубані, Нижньої Волги.

Супротивник знову захопив стратегічну ініціативу і в кінці липня 1942 року почав загальний наступ.

Для наступу на Сталінград зі складу групи армій «Б» була виділена 6-а армія (генерал-полковник Ф. Паулюс).

Станом на 17 липня в німецьке угруповання входило 13 дивізій (близько 270 тис. чоловік, 3 тис. гармат і мінометів, 500 танків). Їх підтримувала авіація 4-го повітряного флоту (до 1200 бойових літаків). Сталінградський фронт у своєму складі мав 12 дивізій (160 тис. чоловік, 2,2 тис. гармат і мінометів, 400 танків) і 454 літаки з складу 8 ПА. Противник мав перевагу над радянськими військами в особовому складі в 1,7 рази, а артилерії і танках в 1,3 рази, в літаках в 2 рази. За 66 днів оборонної битви противник випустив по місту тільки із закритих вогневих позицій понад 900 тис. снарядів і мін, в день проводив 1000–2500 літаковильотів ударної авіації. В середньому на один кілометр фронту території, що оборонялася, прийшлося 76 тис. снарядів і бомб [6].

Оборонна операція тривала з 17 липня по 18 листопада 1942 р. Місто Сталінград обороняла 62 армія генерал-лейтенанта Чуйкова В.І., воїни якої увійшли до історії оборони міста, як герої Великої Вітчизняної війни.

Восени 1942 г. німецько-фашистські війська були зупинені в районі Сталінграду і передгір'ях Кавказу.

До другої половини листопада обстановка на радянсько-німецькому фронті залишалася напруженою. Другий фронт відкритий не був. Супротивник перекинув додатково 86 дивізій, сформував 16 нових і мав 266 дивізій (більше 6,2 млн. чоловік), близько 52 тис. гармат і мінометів, 5 тис. танків, 3,5 тис. бойових літаків, 194 бойових корабля.

У Червоній Армії нараховувалося 6,6 млн. чоловік, більше 78 тис. гармат і мінометів, 7,35 тис. танків, 4,5 тис. бойових літаків.

При підготовці наступальної операції (19 листопада 1942 – 2 лютого 1943 р.) були утворені фронти на Сталінградському напрямку: Південно-західний (ген. л-т Ватутін М.Ф.); Донський (ген. л-т Рокоссовський К.К.) і Сталінградський (ген. п-к Еременко А.І.), які в своєму складі мали 1103 тис. чоловік, 15500 гармат і мінометів, 1463 танки і САУ, 1350 бойових літаків. Червоній Армії протистояли 8-а італійська, 3-а, 6-а німецько-фашистська польові, 4-а танкова і 4-а румунська армії групи армій «Б». Угруповання мало більше 1011,5 тис. чоловік, 10290 гармат і мінометів, 675 танків, 1216 бойових літаків.

На початок січня 1943 року чисельність угруповання противника скоротилася до 250 тис. чоловік, танків залишалася до 300, 4130 гармат і мінометів і 100 бойових літаків. Сталінградська битва тривала 200 діб.

Загальні втрати ворога (убиті, поранені, полонені і зниклі безвісти) склали 1,5 млн. чоловік. Втрати з 19 листопада 1942 по лютий 1943 року –

понад 800 тис. чоловік, до 2000 танків, 10 тис. гармат і близько 3 тис. бойових і транспортних літаків.

У Сталінградській битві отримало подальший розвиток радянське оперативне мистецтво. Були успішно проведені оборонні, а потім і наступальні операції груп фронтів з метою знищення крупного угруповання противника.

Вперше в історії війн була проведена операція такого масштабу по оточенню знищенню угруповання військ противника. Успіх Червоної Армії був обумовлений:

- правильним вибором напрямку головного удару і моменту переходу військ в контрнаступ;
- раціональним вибором і створенням угруповань військ для наступу;
- скритністю підготовки операції;
- умілими діями військ в ході наступу і ефективного взаємодією між фронтами і арміями.

Вперше в такому масштабі був здійснений артилерійський і авіаційний наступ (комплексне вогневе ураження противника). У Сталінградській битві виявилася вирішальна роль артилерії як головної вогневої ударної сили.

На думку маршала Радянського Союзу Г.К. Жукова, перемога під Сталінградом означувала собою початок корінного перелому у війні на користь Радянського Союзу. З того часу радянське командування повністю оволоділо стратегічною ініціативою і утримувало її до самого закінчення війни [4].

У травні 1944 р. Президент США Ф. Рузвельт відзначив, що славна перемога захисників міста Сталінграду стала поворотним пунктом війни Союзних Націй проти сил агресії.

Курська битва 1943 р., оборонна (5 – 23 липня) і наступальні (12 липня – 23 серпня) операції, були проведені радянськими військами в районі Курського виступу по зриву крупного наступу німецько-фашистських військ і розгрому стратегічного угруповання противника.

Курська битва – одна з найбільших битв Другої Світової війни – виявилася важливим етапом на шляху до перемоги Радянського Союзу над фашистською Німеччиною.

Перемогою під Курськом і виходом радянських військ до Дніпра завершився корінний перелом у ході війни. Німеччина і її союзники були вимушені перейти до оборони на всіх театрах Другої Світової війни, що суттєво вплинуло на подальший її хід.

У третьому періоді війни загальна військово-політична і стратегічна обстановка порівняно з першим періодом війни корінним чином змінилася на користь СРСР і його Збройних Сил. Радянські Збройні Сили в 1944 році розгромили основні угруповання противника. Німеччина позбулася майже всіх своїх європейських союзників, фронт наблизився до її кордону, а в Східній Пруссії пе-

ретнув його. У 1944 році Збройними Силами СРСР було проведено більше 20 фронтових операцій.

Берлінською і Празькою операцією в травні 1945 р. закінчилася Велика Вітчизняна війна.

У третьому періоді війни були проведені стратегічні наступальні операції на великому фронті і на велику глибину; сміливо застосовувався маневр з метою оточення і знищення крупних угруповань супротивника. Стратегія військового керівництва Радянської Армії показала свою повну перевагу над стратегією німецько-фашистських командирів.

Радянським оперативним мистецтвом були розроблені і успішно застосовані способи створення ударних угруповань для наступу, ефективного використання танків, артилерії і авіації, вибору напрямку головного удару з урахуванням слабких місць в обороні противника, досягнення раптовості, розрахунку сил і засобів, необхідних для успішного прориву тактичної оборони і розвитку успіху на оперативну глибину.

Тактика також отримала всебічний розвиток під час війни. По надходженню у війська озброєння і бойової техніки зростали бойові можливості військ. Розвивалася оборона, для боротьби з танками окрім протитанкової артилерії застосовувалися танки із засідок, дивізійна зенітна артилерія, літаки-штурмовики. У 1943 році зусилля піхоти і артилерії в боротьбі з танками почали об'єднуватися під керівництвом загальновійськового командира. Авіаційні навідники літаків ударної авіації знаходилися на передових КП загальновійськових командирів. Для наведення винищувачів на великому віддаленні від лінії фронту застосовувалися радіолокаційні станції, що дозволяло знищити літаки противника до рубежів виконання завдань. Велика увага приділялася вивченню, узагальненню і впровадженню досвіду ведення бойових дій військ. У повітряних арміях проводилися конференції з вивчення і узагальнення досвіду передових командирів. Наприклад, досвід ведення повітряних боїв командира полку, далі дивізії полковника О.І. Покришкіна (4 ВА, що діяла на Кубані), був упроваджений в інших повітряних арміях, що діяли в Курській битві (липень-серпень 1943 р.) і інших операціях третього періоду Великої Вітчизняної війни.

Висновки

1. Впродовж всієї війни розвивалося і удосконалювалося вітчизняне оперативне мистецтво, продовжувався процес змін умов підготовки і ведення як оборонних, так і наступальних операцій та процес розвитку оперативної побудови фронтів.

Так в 1941 – 1942 рр. оперативна побудова фронтів була одношелонною з виділенням незначних резервів. Починаючи з другого періоду вій-

ни, оперативна побудова фронтів стає в основному двохешелонною. У ряді випадків до складу другого ешелону виділялися не тільки загальновійськові, але і танкові армії (Центральний і Воронежський фронти в битві біля Курську). Окрім других ешелонів в другому і третьому періодах війни командувачі фронтами створювали сильні фронтові резерви – артилерійсько-протитанкові, танкові тощо.

За роки війни відбулися зміни і в оперативній побудові загальновійськових армій.

У першому періоді війни в деяких арміях, головним чином в тих, що діяли на можливих напрямках головних ударів противника, створювалися два оперативні ешелони.

Основні сили були в першому ешелоні, одна – дві дивізії – в другому, але нерідко оперативна побудова армій була в один ешелон з виділенням резервів: загальновійськового, артилерійсько-протитанкового і танкового.

Важливим елементом оперативної побудови була артилерійська група дальньої дії (ДД).

У другому і третьому періодах війни оперативна побудова армії, як правило, була одноешелонною при двохешелонній побудові корпусів. У випадках, коли вдавалося точно встановити напрям головного удару противника, оперативна побудова армій була в два ешелони.

2. Досвід Великої Вітчизняної війни підтвердив правильність поглядів довоєнної теорії на способи ведення оперативної оборони. Основним способом оборони впродовж всієї війни була позиційна оборона.

Проте через нестачу сил і засобів та неможливості створити суцільний позиційний фронт оборони іноді застосовувався другий спосіб – маневрена оборона.

Таким чином, впродовж всієї війни відбувався процес зростання активності і стійкості оборони, які досягалися збільшенням бойової потужності і мобільності радянських військ за рахунок насичення їх бойовою технікою і озброєнням, удосконаленням організації оборони і управління військами в ході оборонної операції.

3. У роки Великої Вітчизняної війни збільшився розмах наступальних операцій РККА, особливо глибина і темпи наступу.

Глибина фронтових наступальних операцій виросла з 70–100 км (Західний фронт в грудні 1941 р.) до 570 км (1-й Білоруський фронт в січні 1945 р.).

Глибина армійських наступальних операцій коливалася від 50 км у Гжатській операції в січні 1942 р. до 90 км в контрнаступі під Сталінградом і до 180 км в Вісло-Одерській операції 1945 р.

Середні темпи наступу загальновійськових з'єднань складали 6-7 км на добу в Клінсько-Солнечногірській операції, 15 км на добу в операції Південно-Західного фронту в грудні 1942 р. і

30 км і більше у Вісло-Одерській операції (1-го Білоруського фронту).

Середні темпи наступу військ зросли: з 20–25 км на добу (Південно-Західний фронт в грудні 1942 р.) до 40–50 км на добу (1-й Білоруський фронт у Вісло-Одерській операції).

У першому періоді війни фронтова наступальна операція проводилася способом завдання декількох ударів на роз'єднаних напрямках. В умовах нехватки сил і засобів ця форма не дозволяла досягти бажаного результату.

Починаючи з контрнаступу під Сталінградом, як правило, завдавався фронтальний удар на одному з флангів фронту, з подальшим оточенням угруповання противника у взаємодії з сусіднім фронтом.

Ця форма застосовувалася для оточення великих угруповань противника. Наприклад, Сталінградського угруповання військами Південно-Західного і Сталінградського фронтів.

Широко застосовувалися наступні способи: фронтальний удар на одному напрямку з метою глибокого прориву, розтину угруповання противника, знищення по частинах (Сандомирсько-Силезська операція 1-го Українського фронту в січні 1945 р.);

фронтальний удар на двох ділянках одного фронту з подальшим оточенням угруповання противника по напрямках, що сходяться (Бобруйська операція 1-го Білоруського фронту в червні 1944 р.);

фронтальний удар на декількох ділянках з метою розтину угруповання противника, знищення його по частинах, розвиток успіху на велику глибину (Варшавсько-Познанська операція 1-го Білоруського фронту в 1945 р.).

4. Успіх наступальних операцій багато в чому залежав від правильного вибору напрямку головного удару, який повинен був завдатися в слабкому місці оборони противника.

5. У оперативній глибині війська вирішували наступні завдання: розгром оперативних резервів, подолання оборонних рубежів, оточення угруповань противника, переслідування противника, який відходив.

Головну роль у вирішенні цих завдань грали другі ешелони, танкові армії, окремі танкові і механізовані корпуси (рухомі групи фронтів і армій).

Другі ешелони і резерви фронтів застосовувалися після введення в битву фронтових рухомих груп. Рубіж введення визначався на фланзі або на стику загальновійськових армій першого ешелону фронту.

Другі ешелони фронтів нарощували зусилля першого ешелону на напрямку головного удару або здійснювали перегруповання, розвивали наступ там, де позначився найбільший успіх, завершували оточення і знищення угруповань против-

ника, закріплювали захоплені плацдарми і вирішували інші завдання.

Умовою досягнення високих темпів наступу в оперативній глибині було стрімке подолання водних перешкод. Основним способом подолання водних перешкод в роки війни стало форсування їх з ходу і лише в окремих випадках – після короточасної підготовки.

Таким чином, досвід Великої Вітчизняної війни підтвердив правильність принципових положень теорії глибокої наступальної операції, яка була розроблена у передвоєнні роки. У теорії і практиці наступальних операцій були вирішені наступні проблеми:

досягнення рішучих цілей різними способами наступальної операції при тісній взаємодії всіх родів військ і видів Збройних Сил;

одночасне придушення оборони противника на всю оперативну глибину;

прорив підготовленої глибоко ешелонованої оборони;

масоване застосування сил і засобів на ділянках прориву і створення могутніх ударних угруповань;

проведення артилерійського і авіаційного наступу.

6. При насиченні військ сучасним озброєнням і військовою технікою, а також розвитку організаційно-штатної структури військових формувань в ході війни швидко ріс і рівень воєнного мистецтва воєначальників Червоної Армії.

«Абсолютно справедливо, що вище радянське командування, починаючи зі Сталінградської битви, часто перевершувало всі наші очікування. Воно майстерно здійснювало швидкий маневр і пересування військ, перенесення напряму головного удару, проявляло уміння в створенні плацдармів і обладнанні на них позицій для подальшого

переходу в наступ. Самопожертвування радянських солдатів в бою не знало меж», – писав генерал-полковник Р. Фріснер, що повоював на Східному фронті як командир дивізії, корпусу, командував армією і групою армій [7].

7. Досвід організації і ведення операцій Великої Вітчизняної війни актуальний і в наш час, доцільно включити їх вивчення в програми підготовки офіцерських кадрів для Збройних Сил України.

Список літератури

1. *Великая Отечественная война 1941-1945: энциклопедия* / Гл. ред. М.М. Козлов. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – С. 832.

2. *Скоморохов Н.И. Тактика в боевых примерах. Авиационный полк* / Н.И. Скоморохов, В.И. Чернецкий. – М.: Воениздат, 1985. – 289 с.

3. *Василевский А.М. Дело всей жизни* / А.М. Василевский. – М.: Воениздат, 1975. – 431 с.

4. *Жуков Г.К. Воспоминания и размышления* / Г.К. Жуков. – М., 1970. – 485 с.

5. *Гриф секретности снят* / Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андроников, П.Д. Буриков и др. – М.: Воениздат, 1993. – 160 с.

6. *Калистратов А.И. Советское военное искусство во Второй мировой войне (развитие оперативного искусства и тактики)* / А.И. Калистратов // *Военная мысль*. – 2009. – № 9. – С. 25-36.

7. *Фриснер Г. Проигранные сражения* / Г. Фриснер. – М.: Воениздат, 1966. – С. 222-223.

Надійшла до редколегії 12.03.2010

Рецензент: д-р техн. наук, с.н.с. О.Б. Леонтьєв, Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків.

РАЗВИТИЕ ОПЕРАТИВНОГО ИСКУССТВА И ТАКТИКИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В.И. Ткаченко, П.Н. Масалитин, В.Г. Мalyuga, С.В. Лазебник

В статье рассматривается развитие отечественной теории военного искусства накануне и в годы Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: *военное искусство, оперативное искусство, тактика, Великая Отечественная война, Вторая мировая война, наступательная операция, оборонная операция.*

DEVELOPMENT OF OPERATIVE ART AND TACTIC I N THE YEARS OF GREAT PATRIOTIC WAR

V.I. Tkachenko, P.N. Masalitin, V.G. Malyuga, S.V. Lazebnik

In the article development of domestic theory of art of war is examined the day before and in the years of Great Patriotic war.

Keywords: *art of war, operative art, tactic, Great Patriotic war, Second world war, offensive operation, defensive operation.*